

THEODOSIANI

LIBRI XVI

CVM CONSTITVTIONIBVS SIRMUNDIANIS

EDIDIT

ADSVMPTO APPARATV P. KRVEGERI

TH. MOMMSEN

VOLVMINIS I PARS PRIOR

PROLEGOMENA

IN BIBLIOTHECA MUSEI HISTORICO-NATURALIS BEROLINENSIS

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCXCV

CONSPECTVS PARTIS PRIORIS

	pag.
Conspectus subsidiorum ad Theodosianum adhibitorum	VI
Conspectus subsidiorum ad Sirmondianas adhibitorum	VIII
PROLEGOMENA IN THEODOSIANVM	
Cap. I. Theodosiani origo et usus	IX
Rubricæ Edicti Gregoriani Theodosiani Iustiniani	XIII
Breviarii Alariciani præscriptio auctoritas sub-	
scriptio	XXXI
Cap. II. Theodosiani integri codices	XXXVIII
Cap. III. Ex Theodosiano integro excerpta præter Alaricana .	LIX
Cap. IIII. Breviarii integri codices	LXV
Cap. V. Additamenta Breviarii sumpta ex Theodosiano integro	LXXXII
Cap. VI. Breviarii exempla breviate et incerta	XCIII
I. Libri decurtati	XCV
II. Epitomæ	C
III. Varia et minora	CII
IV. Excerpta ex Breviario	CIII
V. Libri latentes vel deperditi	CIV
Cap. VII. Theodosiani editiones et apparatus	CVII
Cap. VIII. Crisis librorum	CXIX
Cap. VIII. Orthographia librorum et compendia	CXLII
Cap. X. Constitutionum auctores et acceptores et dies locique	CLIII
I. Imperatores	CLX
II. Constitutionum acceptores	CLXII
III. Tempora et loci	CCIX
DE VSV BREVIARII ALARICIANI FORENSI ET SCHOLASTICO PER HISPANIAM GALLIAM ITALIAM REGIONESQVE VICINAS adiecto indice locorum ex Breviario adhibitorum scripsit <i>Alfredus de Wretschko</i>	CCCVII
PROLEGOMENA IN CONSTITVTIONES SIRMUNDIANAS	CCCLXXVIII

Opus Theodosiani edendi a THEODORO MOMMSEN
consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borus-
sicae anno 1898 susceptum atque continuo labore matura-
tum paene absolutum erat, cum vir summus kalendis
Novembribus anni 1903 e vita excessit. Prolegomena inde
a pagina CLXXXV amici, quibus hoc munus Mommseni
voluntate delatum erat, typis mandanda curaverunt.

CAPVT DECIMVM.
 CONSTITVTIONVM AVCTORES ET ACCEPTORES
 ET DIES LOCIQVE.

Constitutiones imperatorum, quae quidem legis vicem obtineant, excludunt emissas ad privatos. Sane eae hac aetate neque emitti desierunt neque colligi, ut testantur rescripta Valentini et Valentis ex Hermogeniani editione ea quam adhibuit sumpta ab auctore Consultationis c. 9. Sed cum iis deesset *sacra generalitas* (Th. 1, 1, 5), inter leges referri non debuerunt, neque receptae sunt in Theodosianum.¹⁾ Leges ipsae, quod attinet ad publicandi formam, in duo quodammodo genera discedunt, alterum earum quae directae sunt ad populum populivae partem, alterum earum quae emittuntur ad senatum magistratumve. Ille ordo antiquior est pendens ex iure edicendi, quo imperatores ab ipso imperii initio usi sunt, hoc supra (p. XXIX) vidimus incipere a Constantino, quippe qui ius legum ferendarum primus adsumpsit. Dicemus de his ita, ut earum rerum potissimum ratio habeatur quae ad Theodosianum perveniunt.

Ad edicta imperatorum pertinent ex constitutionibus nostris *edictum ad populum urbis Constantinopolitanae et ad omnes provinciales* (4, 4, 5), *edictum ad populum urbis Romae* (nov. Valent. 14, 1), *edictum ad populum urbis Constantinopolitanae* (16, 1, 2), *edictum ad populum* (11, 28, 9 fin.), *edicta ad provinciales* (7, 13, 8 — 9, 27, 6 — 10, 10, 13), *edictum ad populum per provincias Illyrici* (11, 28, 9 fin.), *edictum ad Afros* (8, 4, 2), *edicta duo ad Italiam et Alpes* (7, 18, 1), fortasse item edicta ad singulas civitates²⁾, praeterea *edicta* nude quae dicuntur (9, 34, 7 — 11, 3, 4 — 16, 5, 38 — 16, 6, 3), ut recenseamus solas leges edicti vocabulum praescriptum habentes; multo plures eo omisso similiter inscriptae enumerantur in laterculo secundo. Edicta haec quamquam solebant cum iis, quibus destinata erant, communicari publice proposita per magistratus, praesertim praesides provinciarum, in iis ipsi imperatores cives adloquuntur utentes uno loco (8, 11, 2) adeo forma epistulari (*impp. provincialibus salutem dicunt*) neque videntur magistratus illi haec edicta proposuisse adiectis suis, id quod in legibus ad ipsos directis quotidiano usu et fortasse legitimo fecerunt. Dies locusque in edictis ii sunt, quibus imperator cives adloquitur vel secundum formulam etiam aetate imperatoria usitatam ubi *dicit*. Meliore tempore ii non subscribuntur edicto, sed ipsum praecedunt, ut exempli causa in noto edicto Anaunensi (C. I. L. V, 5050) post annum et diem et locum (*Bais in praetorio*) leguntur verba: *edictum Ti. Claudii . . . propositum fuit id quod infra scriptum est, sequitur ipsum edictum: Ti. Claudius . . . dicit*. Praescriptiones eius generis in edictis aetatis labentis nullae inveniuntur, sed ad exemplum constitutionum

¹⁾ Constitutiones Theodosiani non multae subscriptionem habentes *lecta apud acta* (cf. p. CLV) nequaquam huc pertinere ostendunt non solum praescripta magistratum nomina, sed etiam argumentum quarundam (exempli causa 4, 6, 3 — 11, 16, 14).

²⁾ Inscriptiones *ad edictum Calchedoniensium et Macedoniensium* (11, 16, 3) et *ad edictum Heliopolitanorum* (5, 13, 1), item *ad edictum* nude (12, 1, 7 — 12, 6, 1) aut mutilae sint necesse est aut corruptae, cum civitas edicere nequeat; quam ob rem aut earum civitatum magistratus in inscriptionibus suppressi sunt, quamquam ne sic quidem intellegitur ad eiusmodi edictum imperatorem rescribere potuisse, aut ad praepositio male locum mutavit, ad quam coniecturam secunda constitutio mutata est in corpore Iustiniano.

reliquarum dies locusque adsunt subscripti; pertinentque ii aut ad dationem edicti aut ad propositionem. Dati edicti subscriptio frequentissima est pertinetque ea, ut modo diximus, cum loco suo ad imperatorem. Propositio cum datione ut potest uno actu contineri, ita nihil impedit, quominus edictum datum certo die et loco alio die aliisve et alio loco aliisve proponatur. Eius in edictis mentio rarior est, sed reperitur tam coniuncta cum datione (8, 16, 1 — 9, 7, 3 — 11, 30, 16 — 11, 30, 17 — 11, 34, 1) quam solitaria (8, 4, 2 — 9, 1, 4 — 11, 30, 15 — 12, 1, 7 — 12, 5, 2). Locus si qui propositioni additur ad ipsam pertinet nominanturque in edictis ad populum provincialesve datis modo Roma (1, 9, 1 — 8, 16, 1 — 9, 7, 3 cf. 1, 9, 1), modo Nicomedia (9, 1, 4), modo Constantinopolis (11, 30, 16), ut appareat respici in eorum propositione praesertim urbes imperii praecipuas; minores in his non comparent. Similiter edicta directa ad Afros proponuntur Karthagine (8, 4, 2 — 11, 30, 15 — 12, 5, 2). Minores urbes in eiusmodi propositionibus non nominantur praeter unam Capuam (7, 9, 1). *Accipi* edictum antiquae consuetudini contrarium est neque invenitur in edictis nisi duobus locis (7, 9, 1 — 11, 16, 3) minus proprie opinor usitatum.

Alterum genus legum imperatoriarum aetate meliore non tam ignotum quam non inter leges veras relatum efficiunt directae aut ad senatum aut ad magistratum aliquem. Hae leges quamquam et ipsae passim inter 'edictales' numerantur (ut nov. Val. 7, 1, 5 — 24, 1, 20 cet.), id ad vim legis pertinet, non ad formam, neque dubium est has esse, quas Theodosius edictis opponit, leges 'sacra generalitate subnixas' (1, 1, 5 pr.; 'edictales generalesque' constitutiones 1, 1, 6), scilicet constitutiones generalis argumenti ab imperatoribus missas aut ad senatum aut ad magistratum aliquem. Videamus primum de constitutionibus datis per senatum.

Constitutiones directae ad senatum

Constitutiones (vel, ut 12, 11, 2 in constitutione a. 386 secundum usum antiquum appellantur, *orationes*) directae *ad senatum* vel magis proprie per epistularem formam: *imperatores consubibus praetoribus tribunis plebis senatusi suo salutem dicunt*¹⁾ postquam datae sunt ab imperatore subscriptae²⁾, dicuntur *lectae in senatu* (6, 4, 11 — 6, 4, 23 [in his duobus deest *in senatu*] — 9, 1, 13 — 10, 9, 8 — 15, 1, 19) vel *recitatae in senatu* (6, 2, 25 — 8, 18, 1 — Nov. Val. 1, 3). Additur aliquoties, apud quem vel per quem lectae sint (*apud Vettium Rufinum p̄ ū.* 8, 18, 1 — *ab Araxio proconsule*, scilicet urbis Constantinopolis 6, 4, 8. 9 — *per v. c. proconsulem Postumianum* nov. Val. 1, 3 — *per Theodosium primicerium notariorum* 6, 2, 25). — Legis ad senatum datae in senatu recitatio cum locum promulgationis obtineat, eiusmodi leges non proponuntur. — Constitutiones directas ad magistratum cum subscriptione nuda *lecta* infra p. CLV ostendemus et ipsas referendas esse inter eas, quae datae sunt ad senatum.

Constitutiones directae ad magistratum

Longe maxima pars constitutionum directa est ad magistratum aliquem eam promulgaturum. Iam de harum diebus locisque tractandum est et explicandae formulae in subscriptionibus sollemnes constitutionis *datae, acceptae, lectae apud acta, praelatae, propositae, regestae*.

Constitutionum ad magistratum directarum dies et loci

Dies cum locis suis in constitutionibus directis ad magistratum aliquem possunt adnotari tres, constitutionis datae, constitutionis acceptae, constitutionis propositae. Coniuncti tres quod sciam non reperiuntur nisi in constitutionibus quibusdam Valentiniani III (nov. 20, 2. 22, 1. 30, 1); in Theodosiano enuntiantur aut singuli, id quod praevalet in recentioribus, aut bini et ita quidem, ut dies datae legis iungatur aut cum die acceptae aut cum die propositae; acceptae et propositae numquam simul nominantur. Duo dies ubi enuntiantur, annum adscriptum posteriori item pertinere ad priorem ibi dubium non est, ubi³⁾ anni ratio id admittit; ubi refragatur diesque datae constitutionis et acceptae vel propositae ubi incidunt in annos diversos, annus utrique adscribi debuit. At in subscrip-

¹⁾ Ita inscriptae sunt leges datae a Constantino a. 315 (8, 18, 1), ab Honorio a. 423 (1, 6, 11 cum iunctis), a Valentiniano III a. 450 (Nov. Val. 1, 3), ab Anastasio a. 516 (Thiel epist. pontif. 1, 765).

²⁾ Ipsa subscriptio servata est in novella Valentiniani 1, 3: *et manu divina: optamus vos felicissimos ac florentissimos nostrique amantissimos per multos annos bene valere, sanctissimi ordinis p(atres) c(onscripti). et ad latus: dat. III non. Mart. Romae d. n. Valentiniano A. VII et Arieno v. c. cons.*

tionibus nostris id in una sola 9, 15, 1 (nam mittimus perturbatam 15, 7, 1) evenit. Ita in reliquis quaestio surgit, utrius anni dies sit enuntiatus vel potius relictus; nam vix dubium est alterum annum sublatum esse sive a compilatoribus Theodosiani sive a librariis posterioribus (ut fecerunt librarii breviarii in constitutione illa 9, 15, 1). Re quamquam praevaleret dies legis datae, nihilominus posteriorem magis relictum esse ostendit ipsa constitutio illa plena 9, 15, 1 priorem diem habens in solo exemplo Vaticano confirmantque collatae inter se subscriptiones aliae (8, 10, 1 et 10, 15, 1 — 11, 28, 1 et 8, 5, 15, 15, 3, 2 — 11, 29, 1 et 11, 30, 1 — Sirm. 12 et 16, 5, 43. 16, 10, 15) et ubiubi quaestio aliunde determinari potest, in subscriptionibus ad duos annos pertinentibus et unum solum enuntiantibus hic annus est propositionis. Demonstravimus id de a. 407/8 ad 16, 5, 43; idem locus requirit 11, 28, 1: *data V k. Nov. Antiochiae [Mamertino et Nevitta cons.]; acc. XV k. Apr. Karthagine Iuliano A. IIII et Sallustio cons.* Similiter postconsulatus 10, 17, 3 et 11, 1, 13 ut recte aptantur ad dies propositionis *id. Ian.* et *XV k. Febr.*, ita cum diebus legum earum emissarum conciliari nequeunt. Ad eam normam explevi subscriptionem evidenter imperfectam 11, 28, 5 poteruntque constitutiones eae quae solum diem propositionis servarunt, si is in anni principium incidit, iure retrahi ad annum qui praecedit. Sed ut in laterculo ab eiusmodi coniecturis abstinui, ita ubi cum consulatu uno dies duos traditos habemus annorum diversorum, constitutionem rettuli ad annum, qui traditum praecedit. — Loci etsi possunt enuntiari ad diem et datae constitutionis et acceptae vel propositae, etiam saepius omittuntur aut in utroque die aut in altero utro. Plenior formam breviam esse per ipsos Theodosiani compilatores in una certe constitutione (Sirm. 12 = 16, 5, 43. 16, 10, 14) paene certum est et alibi quoque passim id videtur accidisse; certe cum subscriptio *data et accepta* (2, 1, 3) non offendant, formula *data et proposita*, quae legitur 1, 9, 1 — 2, 6, 4 — 4, 12, 6 — 5, 15, 17 — 7, 22, 5 — 10, 10, 2 — 13, 9, 1 — 14, 10, 2 (in his duabus abest copula) — 14, 11, 1 — 14, 14, 1 — 15, 12, 3, vix ullo loco poterit defendi reducte omnino ad omissionem diei prioris male substituta copula.

Data, pro qua formula sollemni aliquotiens substituuntur aliae: *directa* (8, 5, 28) — *datae* *emissa* (6, 27, 3 — 8, 1, 3 — 8, 7, 11 — 11, 30, 30 — 11, 30, 50 — 12, 1, 112) — *subscripta* (10, 15, 3; Vat. fr. 34), usu legitimo non refertur nisi ad imperatorem. Datam ab imperatore constitutionem *mittit* proprie magistratus superior ad inferiorem (8, 11, 3: *missa a ppo*, fortasse etiam 8, 6, 1), item *scribit* (7, 22, 9 = 12, 1, 83); aliquoties tamen per abusum is dicitur constitutionem *dare* (ita Vat. 35: *data a praefecto [praetorio] ad correctorem Piceni*; similiter leges 5, 14, 34. 7, 13, 11 dicuntur *datae Tyro metropoli* a consulari Phoenices ad magistratus Berytenses). — Itaque locus, unde datur constitutio, is est, ubi eo die imperator consistit.

Accipi dicitur constitutio cum a magistratu eo, ad quem ab imperatore *directa* est *acceptae* vel deficiente eo a successore (6, 30, 11), tum a magistratu ordinis inferioris, ad quem superior eam transmittit. Ita passim reperiuntur rescripta data ad praefectum praetorio, accepta Karthagine aliove loco, ubi consistebat non praefectus, sed proconsul vicariusve vel praeses provinciae. — *Actum sub die eodem* quod est in novella Anthemii secunda subiunctum dationi videtur referendum esse ad acceptionem.

Lectam esse constitutionem *apud acta* (vel *lecta actis*, si fida est subscriptio 13, 9, 2) *lectae* aliquoties reperitur in directis ad praefectum praetorio (2, 12, 1 — 4, 6, 3 — 11, 16, 14), ad praefectum urbi (2, 26, 2), ad consularem Aemiliae et Liguria (11, 16, 2), ad praefectum annonae Africae (13, 9, 2), ad episcopum [urbis Romae] (16, 2, 14), item *lecta* est *in ecclesiis* constitutio altera *directa* ad eundem (16, 2, 20). Loci lectionis enuntiantur duo Capua (11, 16, 14) et Carthago (4, 6, 2 — 4, 6, 3). *Lectio apud acta* videtur promulgationis vices facere, certe cum hac formula altera proponendi nusquam reperitur coniuncta. Certe re non magnopere differunt acceptio et lectio apud acta, quae nusquam inveniuntur iunctae (nequaquam fidam esse subscriptionem 13, 9, 2 *acc. Aquil.*, *lecta actis* supra p. CXIX indicare volui hunc locum intellegens); nam acceptio significat constitutionem ad magistratum pervenisse, lectio apud acta eius iussu eam in secretario esse recitatam. — Constitutiones quae nude dicuntur *lectae* vel *recitatae* *directae* ad praefectum urbi (2, 2, 1 — 9, 38, 1 — 10, 8, 3 ubi additur *in Palatio*, in quo eo tempore morabatur im-

perator — 14, 3, 10, ubi additur *in Pantheo*) vel ad vicarium [urbis] (9, 38, 6) vel ad praefectum praetorio (11, 16, 4, ubi additur *Romae*) quamquam magistratibus inscriptae rectius referentur inter directas ad senatum, cum et dicti magistratus huic opinioni convenient et formula *lecta*, ut supra vidimus, propria sit constitutionibus directis ad senatum.

propositae *Proponitur* lex a magistratu eo qui eam accepit sive ab imperatore sive a magistratu superiore. Acceptio et propositio licet saepe simul procedant, cum possint fieri diebus diversis, corpus nostrum alteram utram solam enuntiat et saepius longe propositionem quam acceptionem, omnino propterea, quod ut constitutio pro lege observetur, acceptio non sufficit, sed requiritur propositio. Propositionis mentio non fit in constitutionibus datis ad magistros militum et ad duces fortasse non casu; nam quamquam non desunt constitutiones in castris propositae (ita epistula Traiani ad Similem proposita in castris legionum Aegyptiacarum servata est in papyro Aegyptiaca musei Berolin. 140), propositionem constitutionum sollemniter ordinatam probabile est foris propriam fuisse. — De loco propositionis id ipsum obtinet quod de acceptionis loco diximus. Saepe facta est etiam per magistratus municipales. Ita leges a praefectis praetorio missae ad comitem Orientis, ab hoc ad consularem Phoenices, a consulari residente Tyri ad Berytenses non paucae adsunt in sylloge cum subscriptione *proposita Beryti*; similiter constitutionis Iuliani datae ad praefectum praetorio 1, 16, 8 exemplaria extant lapidi incisa proposita in insulis Lesbo (C. I. L. III, 14198) et Amorgo (l. c. III, 459). Eo referenda videtur esse cui Theodosius obviam ire studet constitutionum imperatoriarum *fides dubia et privata adsertio* (1, 1, 5); nam eiusmodi propositio municipalis, similis certe privatae, interpolationi obnoxia est. — Leges promulgatae in urbe Roma passim dicuntur propositae *in foro divi Traiani*, semel (13, 5, 29) *in foro Aproniani*, item proposita Alexandriae (14, 27, 1) in *Eutycheo*, quamquam eius nominis aedificium alibi non memoratur nec facile haberi poterit pro non ignoto *Τυχαίω*.

praelatae Constitutioni quae promulgatur, ut non raro quae eiusdem argumenti antea editae sunt, repetitae 'anteferuntur' (13, 5, 10. 16, 5, 37; cf. 16, 2, 31), ita magistratus ei solet edictum suum subiungere vel, ut leges loquuntur, edicto suo constitutionem *praeferre vel anteferre*. Ita in ipso tenore legum praefecti praetorio iubentur sua edicta proponere *praelata iussione nostra* (8, 5, 7) sive *praelata oraculi huius auctoritate* (11, 13, 1). Potest autem similiter inverso ordine edicto magistratus promulgantis constitutio subiungi, id quod in legibus appellatur proponere constitutionem *sub programme* magistratus. Huc spectant subscriptiones hae:

- 1, 16, 10 *praelata* (dies) *Veronae* (annus) sub constitutione ad vicarium Hispaniarum data.
- 7, 8, 11 *praelata litteris ad Eutycheanum praef. urbi* (dies et annus) sub constitutione data ad comitem sacrarum largitionum. Ea missa videtur ab imperatore ad praefectum urbi subiuncta ei altera ad hunc ab imperatore directa, quam licet cum hac propositam nos non habemus.
- 8, 4, 6 *data epistula praefecto, cui haec sacra fuerat antelata* sub constitutione data Mediolani ad Taurum \overline{pp} . Haec perturbata sunt; fortasse scribendum est *epistula a praefecto* et intellegenda epistula a Tauro missa magistratui cui-dam praemisso exemplo constitutionis illius ab imperatore acceptae.
- 8, 5, 22 *prolata* (scr. *praelata*) *litteris sub die XII k. Mart. Rom.; acc. IIII k. Apr. Venabri (Venafri?) consulatu Valentiniani et Valentis A.A.* sub epistula imperatorum data ad Volusianum \overline{p} \overline{u} (vel potius vicarium praefecti urbi): subscriptio perturbata ita videtur accipienda litteras imperatorum datas ad Volusianum d. XII k. Mart. et Romae ab hoc propositas praemissas esse epistulae datae a Volusiano ad magistratum nescio quem acceptae Venafri die IIII k. Apr.
- 9, 3, 4 *praelata litteris v. c. vicarii* (dies et locus) sub epistula data ad vicarium Hispaniarum: videtur intellegi rescriptum datum Veronae ad vicarium Hispaniarum praemissis eius litteris ab eo missum esse ad magistratum nescio quem alium.
- 11, 1, 25 *proposita in programme Vari v. a. vicarii urbis Romae* (annus) sub epistula data ad comitem s. l.: *intelle-* = ab impera-

tore missum ad vicarium urbis Romae ab hoc sub ipsius programmate propositum esse.

11, 12, 4 *praelata litteris v. inl. com. s. l.* (dies et annus) sub epistula ad eundem: rescriptum videtur propositum esse subiuncta ei epistula, ad quam imperator respondit.

Sirm. 12: *dat.* (dies) *Romae*; *proposita Karthagine in foro sub programmate Porfyrii proconsulis* (dies et annus) sub epistula data ad praefectum praetorio.

Nov. Val. III 22, 1: *data* (dies) *Romae*; *acc.* (dies) *Romae* (annus); *proposita in foro divi Traiani* (dies) *antelata edicto Albini v. c. iterum p̄p̄o et patricii* sub constitutione missa ad eundem. Similiter 20, 1. 24, 1.

Nov. Val. III 26, 1: *dat.* (dies) *Ravennae* (annus); *pp. in foro Traiani* (dies) *sub edicto Firmini v. inl. p̄p̄o* sub constitutione data ad eundem.

Subscriptiones hae etsi ex parte dubiae et incertae aliquatenus declarant, quomodo fieri potuerit, ut rescripta Romae proponerentur data ad magistratus provinciales, exempli causa ad rationalem Africae (10, 1, 2).

Scriniorum tabulariorumque mentionem subscriptiones non faciunt, nisi quod ad ea *regestae* pertinere videtur unica subscriptio *regesta* (11, 28, 14; cf. nov. Theod. II 1, 1, 6: *regesta diversorum officiorum*), quod redit in constitutione Honorii a. 417 servata in corpore canonum Pithoeano (cod. Paris. 1564, Maassen *Quellen* p. 604): *regestum Ravennae* (dies et annus). Constitutiones tamen ad magistratus plures datas *eodem exemplo*, quod raro reperitur adnotatum in Theodosiano (1, 8, 1 — 6, 28, 8 — 8, 4, 30 — 8, 7, 11 — 11, 28, 9 — 12, 1, 187), frequentius in novellis Theodosii II, Marciani, Iustiniani, dubitari non potest proficisci ex ipsis scriniis sacris; quod tamen non trahendum est ad eas leges, quae in ipsa inscriptione plures magistratus nominant (6, 23, 1 — 6, 26, 17 — 6, 30, 21 — 11, 17, 3 — 12, 1, 71 — 16, 5, 42 — 16, 10, 11 — 16, 10, 15).

Denique descendant ex scriniis necesse est pauca quae reperiuntur actorum apospasmata *digesta* per interrogationes et responsiones, Constantini duo, alterum 8, 15, 1 iudiciale, ubi imperator loquitur Latine, Graece mulier quaedam in iudicium adducta, alterum 7, 20, 2 castrense, ubi imperator 'principia' intrat et acclamatus a militibus cum iis colloquitur; unum Iuliani 11, 39, 5; unum 1, 22, 4 Gratiani; duo (4, 20, 3 — 11, 39, 8) Theodosii I, quae omnia sententiam referunt ab imperatore in consistorio prolatam. Secundum formam antiquiorem, quae remansit 11, 39, 5 fuitque sine dubio etiam 8, 15, 1, in his dies locusque enuntiantur in exordio; extremo loco inveniuntur sub praescripto *actum* 1, 22, 4, sub praescripto quod huc non quadrat *datum* 4, 20, 3 — 7, 20, 2.

Constitutionum syllogae Theodosianae adsumptis etiam iis in editionem nostram non receptis, quas non habemus nisi in corpore Iustiniano, admissis item tam Sirmondianis quam aliis quibusdam a Theodosiano alienis, sed his distinctis per uncas quadratos, inscriptiones et subscriptiones quomodo tractarem, id est quatenus opera impendenda esset in personis, ad quas datae sunt, determinandis, item in temporibus locisque, quae subscripta sunt, examinandis et corrigendis, diu multumque dubitavi. Quod si editoris provincia eo continetur, ut archetypum libri quatenus fieri potest accurate repraesentet, non magno labore res perfici potuit; nam quamquam tam librariorum quam epitomatores supra vidimus in inscriptionibus et subscriptionibus non abstinuisse a breviando, maxime in annis duplicibus, et interpolationes etiam graviore in his quoque hic illic reperiri (p. CXL), tamen ut in universo corpore ita vel maxime in inscriptionibus et subscriptionibus dubium non est tradita ab archetypo Theodosiani non magnopere differre. Aliter longe evenit in constitutionibus per solum codicem Iustinianum servatis. Non solum huiusce syllogae compilatores licenter rem egerunt et locis ex arbitrio mutatis (ut *Cp.* posuerunt 9, 21, 2 pro *Roma*, 16, 8, 1 pro *Murillo*) et passim ibi, ubi legibus duabus contaminatis uni soli subscriptioni locus dari potuit, sed etiam librarii exemplarium nostrorum omnium uno palimpsesto Veronensi excepto tam inscriptiones quam subscriptiones ita pessum dederunt, ut saepe non supersint nisi particulae mutilae et perturbatae. Propterea in elencho qui sequitur tertio subscriptionibus ex Iustiniano desumptis auctoritas addita est, levis

maxime in Haloandriis, sed vere praeter Veronensem etiam in reliquis omnibus. — E contrario non minus constat subscriptiones et etiam magis inscriptiones Theodosiani per totum corpus et omnium maxime in Constantini legibus, gravissimis et molestissimis naevis iisque aut cum ipsa compilatione natis aut etiam antiquioribus passim laborare. Eorum naevorum ut multi nobis insuperabiles sunt, ita non paucis medela potest afferri, dignitas quae deficit expleri, corruptela in amnis locisque commissa aut tolli aut certe demonstrari; versaturque si non editoris officium, certe editionis utilitas vel maxime in eo, ut cui hac vel illa lege utendum est, ea ad eam ipsam reperiatur usui parata quae de talibus afferri possunt totius corporis examine instituto et ratione operis perspecta. Sed ab alia parte in his modis tenendus est providendumque, ne editoris adnotatio excurrat in rerum gestarum disquisitionem ab ipso corpore alienam et in legum diversarum inter se comparationem necessariam omnino, sed iusta adnotatione non comprehendendam. Gothofredi opera ut utilissima et fuit et erit, ipsa egregii viri vestigia praeclara editorum deterrebunt momenta, ne pro editione commentarii substituuntur. Ego in laterculis qui sequuntur tribus huic officio satisfacere conatus quas leges secutus sim, iam breviter exponam.

- I. Augusti simul imperantes secundum usum legitimum omnes simul constitutionibus omnibus praescribuntur, etiam iis, in quibus is eorum, a quo vere emissa est, sui collegaeque mentionem facit, id quod fit in novellis duabus Theodosii II prima (c. 5) et Valentini III vigesima quinta (cf. Hermae vol. 17 p. 539) vel adeo in iis quas alter Augustus ad alterum mittit, id quod fit in novella Theodosii II prima missa cum legibus ab eo latis ad collegam. Propterea nulla reperitur constitutio ab Augusto uno ex pluribus scripta; nam epistularum duarum Honorii ad Theodosium et huius ad illum de episcopis Illyrici (Haenel corp. leg. p. 240) inscriptiones plene traditae esse nequaquam constat. — Caesarum qui per haec tempora fuerunt nomina in constitutionibus plenis semper adscripta esse verisimile est (cf. Hermae vol. 17 p. 542). Sed haec similiaque hoc loco non persequimur, cum praesertim inscriptiones in Theodosiano traditae ita brevitate sint et interpolatae, ut in eiusmodi disquisitionibus auctoritatem nullam habeant. — Imperatorum qui fuerunt ab a. 312 ad a. 438 nomina recenset laterculus primus adiectis spatiis tam veris quam iis quae reperiuntur in Theodosiano exacta ad laterculum mendosum et subscriptioni saepe contraria. Praeterea singillatim interposui in laterculo tertio recensui constitutionum ad tempora digesto nomina imperatorum, qualia in Theodosiano reperiuntur.
- II. Laterculus alter comprehendit recensum tam corporum quam hominum, ad quos constitutiones datae sunt additis annis diebusque. Homines ordinati sunt secundum dignitates ad formam eam fere, quam proponit Notitia Dignitatum utriusque imperii aetatis Honorianae. Quantum fieri potuit coniunguntur constitutiones directae ad magistratum eundem separanturque personae diversae; sed in ea re cum multa necessario ambigua remaneant, etiam plura sine disputatione ab eiusmodi laterculo aliena expediri nequeant, retinebunt qui eum adhibebunt laterculum magis ad commoditatem utentium institui debuisse quam ad rerum veritatem. Sicubi personis, ad quas leges datae sunt, magistratus non adicitur, id quod in Constantinianis saepissime, praeterea raro evenit, ut ad ipsas leges in adnotatione factum est, ita etiam ad laterculum cum ibi, ubi ex aliis legibus videbatur probabiliter posse suppleri, tum ubi aliunde de ea certis testimoniis constabat, dignitas adiecta est; neutra ratione vel certe non sine commentariis amplioribus ubi defectus suppleri poterat, in apparatu adnotavi magistratum esse incertum, abstinens omnino a coniecturis ductis ex mero legum argumento. Magistratus hac ratione suppleti in laterculum dignitatum ita recepti sunt, ut *non(en)* solum enuntiatum esse adnotaretur. Praeterea in eo ad finem adiectus est index eorum hominum, qui in inscriptionibus legum nominantur dignitate non adscripta. — Magistratus et annus ubi discrepant et suppetebat anni emendatio probabilis, haec adiecta est intra uncas quadratos; ubi non suppetebat, passim huic asteriscum praescripsi, non semper tamen; maxime confinia praefectura-rum ubi ambigua sunt neque apparet utro loco erratum sit, asterisci appositio super-

vacanea visa est. A magistratuum temporibus determinandis abstinui, ne ad commentarios deferret, sperans fore, ut aliquando horum quoque saeculorum idoneam prosopographiam nanciscamur, quae sola his quaestionibus pertractandis apta est.

III. Ad recte adhibendum laterculum tertium constitutiones enumerantem ordine chronologico tenenda sunt haec.

1. Ordinatus est laterculus primario loco ad imperatorum nomina constitutionibus praescripta, quae expressa sunt litteris maioribus, adiectis pro varia lectione diversitatibus inscriptionum.
2. Secundario loco laterculus ordinatus est ad consules, ut similiter ubi in iis subscriptiones variant, id pro varia lectione adiciatur.
3. Anni, dies, loci, acceptores ita in laterculum recepti sunt, ut in libris scriptis traditi sunt adiecta eorum varia lectione. Ad eandem constitutionem quae pertinerent fragmenta quantum fieri potuit coniunxi, quamquam ubi subscriptiones differunt, iunctura saepe dubia est. Ad errata ubi fieri potuit, emendatio adiecta est intra uncas quadratas, ubi nulla suppetebat probabilis, signum interrogandi item intra uncas. Causae emendandi aut dubitandi aut ad ipsas constitutiones breviter indicatae sunt aut in laterculo adnotatae, minoribus tamen, maxime ubi ad menses diesque solos perveniunt, plerumque praetermissis. Iustiniana cum sint parum certa omnia, auctoritatibus adscriptis a dubitandi notis abstinui. — Vera esse ea, quibus nulla nota adposita est, nequaquam contendo praeter numero ingenti luxationum et fraudium, neque ausus sum, id quod in legibus Constantinianis ausus est Seeckius (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, röm. Abth.* vol. 10 a. 1889 p. 1—44. 177—251, maxime p. 207 seq.) fortius opinor quam prudentius, correctis traditis laterculum componere quem verum praedicarem.
4. Magistratus cum in inscriptionibus passim tradantur imperfecti, eos ubi fieri potuit explevimus additamentis clausis intra uncas quadratas, maxime ut constitutiones partium Occidentis et partium Orientis facile distinguerentur.
5. Constitutiones quae annum habent aut ita corruptum mutilatumve, ut laterculo inseri non posset, aut nullum, quae rarae sunt in Theodosiano, in Iustiniano vero plurimae, iis quae diem habent interpositae sunt per singula imperia.
6. Quamquam summo cum fructu qui Theodosiano utitur simul adhibebit rerum gestarum enarratores, maxime diligentissimum Tillemontium, qui non solum scripsit post Gothofredum, sed etiam quae Gothofredus per singulas leges dispersit, meliore consilio iuncta exposuit, mihi a rebus enarrandis abstinendum fuit. Nihilominus necessarium visum est imperatorum per singulos annos quatenus fieri potuit itinerarii instar aliquod contexere in tertio nostro elencho singulis annis praemissum; nam ad subscriptiones recte tractandas loci adscripti potissimum adhibendi sunt longe minus corrupti quam anni diesque.